

УДК 37.017.4

**ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ НАСТУПНОСТІ ДОШКІЛЬНОЇ І ПОЧАТКОВОЇ ОСВІТИ
ЯК УМОВА ЕФЕКТИВНОСТІ ПОПЕРЕДЖЕННЯ НЕГАТИВНИХ ПРОЯВІВ
У ПОВЕДІНЦІ ДІТЕЙ СТАРШОГО ДОШКІЛЬНОГО
І МОЛОДШОГО ШКІЛЬНОГО ВІКУ**

Пихтіна Н. П.

У статті обґрунтовано педагогічну доцільність реалізації принципу наступності дошкільної і початкової освіти у попередженні негативних проявів у поведінці дітей старшого дошкільного і молодшого шкільного віку.

Ключові слова: негативні прояви у поведінці дітей, наступність, дошкільна освіта, початкова освіта, БҚДО.

В статье обоснована педагогическая целесообразность обеспечения принципа последовательности дошкольного и начального школьного образования как условия предупреждения негативных проявлений в поведении детей старшего дошкольного и младшего школьного возраста.

Ключевые слова: последовательность, негативные проявления в поведении детей, дошкольное и начальное образование, государственный стандарт дошкольного образования.

The article substantiates pedagogical expediency of the sequentiality principle in preschool and primary education for the prevention of behavioral problems among children of senior preschool and primary school age.

Key words: sequence, behavioral problems of children, preschool and primary education, the state standard of preschool education.

Актуальність. Сьогодні, в умовах глибинного реформування системи освіти України, важливе місце посідає проблема наступності і перспективності між її дошкільною та початковою ланками.

Вступ дитини до школи й усі основні та дотичні проблеми, що об'єктивно супроводжують цей важливий етап особистісного розвитку дітей старшого дошкільного та молодшого шкільного віку, здавна були предметом уваги педагогічної і громадської думки.

Історичні аспекти проблеми наступності представлені ідеями науковців класичної педагогіки (А. Дістервег, Я. Коменський, Й. Песталоцці, К. Ушинський). Вони склали відповідне філософсько-методологічне і психолого-педагогічне обґрунтування науково-освітніх пошуків радянських педагогів і психологів (Б. Ананьєв, В. Котирло, Н. Кузьміна, Н. Нікандров).

Більшість сучасних учених наступність у навчанні розглядає як дидактичний принцип, що має універсальне значення для вирішення суперечностей процесу навчання, його логіки та умов ефективності (Б. Ананьєв, В. Безрукова, Ш. Ганелін, Н. Гончаров, В. Жуковський, М. Махмутов та ін.). Наступність дошкільної й початкової ланок освіти досліджувалася в працях П. Блонського, В. Котирло, А. Макаренка, С. Русової, В. Сухомлинського та інших видатних педагогів.

Сучасні дослідження проблеми наступності і перспективності між дошкільною та початковою ланками освіти стосуються забезпечення всебічного розвитку старших дошкільників як передумови їх успішної адаптації до школи (Т. Ліджвой); профілактики дезадаптації першокласників (Т. Рожок); використання соціально-психологічних інструментів розвитку відповідальної поведінки молодших школярів (Л. Кравчук); змісту передшкільної освіти (А. Богуш).

Метою написання статті є обґрунтування педагогічної доцільності реалізації принципу наступності дошкільної і початкової освіти у попередженні негативних проявів у поведінці дітей старшого дошкільного і молодшого шкільного віку.

Виклад основного матеріалу. Забезпечення наступності між суміжними ланками освіти – є важливим комплексним соціально-педагогічним завданням

освітньої галузі сучасної України. Доказом актуальності вказаного завдання є домінування вектора наступності у змісті основних нормативних документів дошкільної і початкової освіти, зокрема, Базовому компоненті дошкільної освіти, Законі України "Про дошкільну освіту", Цільовій програмі розвитку дошкільної освіти до 2017 року, освітній програмі для дітей 5 років "Впевнений старт" та інших.

Оскільки зазначені нормативні документи акцентують увагу науковців і практиків на реалізації *принципу наступності* як основному у забезпеченні *безперервності освіти*, з'ясуємо сутність поняття "неперервний".

Термінологічне тлумачення слова "неперервний" означає "суцільний, безперестанний, який відбувається весь час, не припиняючись, постійний, безупинний" [10, с. 16].

А. Богуш розглядає неперервну освіту як полікомпонентне утворення, ефективність якого залежить від реалізації таких його чинників, як *наступність, спадкоємність, перспективність і готовність* [3, с. 34]. У такому розумінні неперервна освіта відкриває можливості для досягнення цілісності й наступності в навчанні й вихованні, перетворення освіти у процес, що триває все життя.

Зупинимося на аналізі наступності, спадкоємності, перспективності і готовності як складових педагогічного аспекту *неперервності* освіти і підготовки дітей дошкільної ланки до навчання в початковій школі.

Поняття "наступність" використовується у широкому філософському і педагогічному розумінні. На думку В. Кожевникова, у *широкому філософському розумінні* наступність розглядають як зв'язок між явищами у процесі розвитку в природі, суспільстві й пізнанні, коли нове, замінюючи старе, зберігає в собі окремі його елементи [4, с. 22]. У *педагогічній теорії* наступність трактується як універсальна педагогічна категорія, що забезпечує взаємоузгодженість та взаємозв'язок суміжних шаблів, етапів педагогічної діяльності, що визначає неперервність системи освіти і є головною умовою системності навчання та виховання [2]. Тож термін "*наступність*" науковцями розглядається *неоднозначно*: як загальнодидактичний принцип, як загальнопедагогічна закономірність, як умова забезпечення ефективності навчально-виховного процесу, як принцип неперервної освіти.

Що ж означає наступність для дошкільної і початкової освіти?

На думку А. Богуш, це означає, що світний процес у межах дошкільної та початкової ланок освіти повинен *забезпечити плавний, природний перехід дитини від позиції дошкільника до позиції молодшого школяра* [3].

У педагогічній літературі *наступність* дошкільного закладу та початкової школи традиційно визначається як *змістовий, двобічний зв'язок*, що передбачає, з одного боку, спрямованість навчально-виховної роботи в дитячому садку на ті вимоги, які будуть пред'явлені дітям у школі, а з іншого – опору вчителя на досягнутий старшими дошкільниками рівень розвитку, на знання, навички та досвід дітей і активне використання цього в навчально-виховному процесі [1].

Наступність як педагогічний феномен має складну структуру. У ній виділяють *провідні напрямки – наступність у навчанні та вихованні* та, відповідно, їх складові: *наступність у змісті, методах, формах, засобах, а також у педагогічних вимогах і умовах* [2].

Перспективність, за словами А. Богуш, це націленість фахівців дошкільної освіти на обізнаність з програмами і технологіями навчання і виховання учнів початкової школи, це той показник, який дозволяє визначити адекватні віку орієнтовні показники засвоєння дошкільниками знань, умінь і навичок, рівень розвиненості і вихованості дитини [3, с. 35].

Близьким та логічно доцільним до попереднього терміну у розумінні принципу наступності є термін "*спадкоємність*", що трактується як успадкування чогось, продовження певної діяльності, справи, певних традицій [3, с. 35].

Оскільки в означеній статті висувається завдання обґрунтувати педагогічну доцільність реалізації принципу наступності дошкільної і початкової освіти у попередженні негативних проявів у поведінці дітей старшого дошкільного і молодшого шкільного віку, з'ясуємо сутність, актуальність та ступінь досліджуваності даної проблеми.

За визначенням Т. Федорченко, *негативні прояви у поведінці* – інтегроване явище, що формується внаслідок дії низки несприятливих соціально-еконо-

мічних, психолого-педагогічних та медико-біологічних чинників; різновид поведінкового відхилення, яке передусім зумовлюють недоліки сімейного виховання та проблеми освітнього середовища [11, с. 10]. Поняття "негативні прояви у поведінці" тісно пов'язані з поняттями "відхилення у поведінці" та "девіантна поведінка", оскільки відіграють роль початкового етапу у формуванні в майбутньому девіантної поведінки.

У психолого-педагогічній літературі (В. Оржеховська, О. Потапова, Т. Титаренко, Т. Федорченко та ін.) широко представлені дослідження сутності та різновидів негативних проявів у поведінці дітей, чинників, що їх зумовлюють. Узагальнюючи існуючі наукові пошуки, вважаємо за доцільне об'єднувати їх у чотири групи на основі критерію домінуючих чинників, а саме: зумовлених дефіцитом уваги з боку соціально значущих осіб (батьків, вихователів, авторитетних дорослих, однолітків); зумовлених кризами психовікового розвитку – кризами трьох та семи років; пов'язаними з неправильними типами виховання в сім'ї; зумовлених несприятливою адаптацією дитини до ДНЗ.

Для вказаних груп негативних проявів у поведінці дошкільників найбільш поширеними є: *істерики, агресивність, сором'язливість, замкнутість, нечесність, страхи, гіперактивність* [9].

Їх попередження і подолання ґрунтується на особливостях віку, в межах якого формуються і вперше виявляються негативні поведінкові прояви.

Оскільки у старшому дошкільному та молодшому шкільному віці закладається фундамент моральної поведінки дитини, починає формуватися громадська спрямованість її особистості, активно засвоюються моральні норми і правила поведінки, рання профілактика поведінкових відхилень посідає особливе місце у загальній системі профілактичної роботи і націлена переважно на старших дошкільників та молодших школярів.

За оцінкою Т. Федорченко, термін "*рання профілактика*" може застосовуватись у широкому та вузькому соціально-педагогічному значеннях. З одного боку – це правильне, повноцінне виховання дитини, з іншого – система спеціальних заходів, спрямованих на подолання перших, малопомітних відхилень у системі суб'єктивних ставлень і поведінки особистості, які є переважно ситуативними та виникають як реакція дитини на несприятливі мікросоціальні умови [11].

Як же реалізація принципу наступності запобігатиме виникненню негативних проявів у поведінці дітей?

За визначенням Л. Виготського, провідною функцією наступності є *забезпечення літичного розвитку дитини* (розвитку впродовж перехідних вікових періодів). Саме наступність запобігає кризовим явищам у психічному розвитку особистості. В межах заявлених нами у статті дослідницьких цілей, саме забезпечення безкризового розвитку дитини впродовж перехідних вікових періодів (літичного розвитку) є важливим превентивним завданням, оскільки окрему групу чинників, що зумовлюють виникнення негативних проявів у поведінці дітей старшого дошкільного і молодшого шкільного віку є саме кризи психовікового розвитку – криза трьох та семи років [4].

На думку А. Богуш, сьогодні не достатньо прослідковується наступність і перспективність у змісті виховання і навчання дітей та учнів у державних стандартах освіти її дошкільної початкової ланок. Оскільки кожен документ не достатньо враховує досягнення в розвитку, навчанні і вихованні дітей перших 7 років та перспектив того, з чим вони зустрінуться розпочавши навчання у школі, науковець вважає, що програми і підручники перших класів не враховують рівень розвитку дітей 5–6 років, унаслідок чого окремі змістові лінії навчання і виховання у дошкільників переобтяжені складними і непотрібними для цього віку "ЗУНами" (особливо в новій редакції БҚДО), шкільні ж програми передбачають цей матеріал для вивчення у початкових класах [3, с. 35].

Недостатньою є наступність і перспективність у взаємовідносинах у системі "вихователь – дитина", "дитина – вихователь" і "учитель – учень", "учень – учитель". Особливо небезпечна відсутність такої спадкоємності у стосунках з шестирічками, оскільки необхідність у їх забезпеченні обґрунтовується об'єктивно існуючими проблемами, пов'язаними, з одного боку – зі складнощами адаптації

дитини шести років до школи та шкільного навчання, з іншого – з особливостями протікання психовікової кризи 6–7 років. Враховуючи найбільш поширені негативні прояви у поведінці старших дошкільників та зважаючи на чинники, що їх зумовлюють (про це йшлося вище), зусилля вихователів і вчителів мають спрямовуватись на успадкування школою системи взаємовідносин "педагог – дитина", "дитина – педагог" у межах *діяльнісного й комунікативного аспектів* життя дитини на його дошкільному етапі.

Діяльнісний аспект передбачає збереження унікальної провідної діяльності дошкільного віку, з поступовим її ускладненням і літичним переходом до нової, більш складної навчальної діяльності, яка вимагає від дитини довільності всіх психічних процесів. Саме гра, як провідна діяльність, містить у собі значні виховні можливості, оскільки управляючи змістом гри, включаючи в сюжет необхідні ролі, педагог може формувати у дитини конструктивні моделі поведінки, культивувати у неї відповідні позитивні емоції і почуття, цікавість до неігрової діяльності, створювати умови для її творчого самовираження.

Комунікативний аспект А. Богуш розглядає як процес збереження на перших етапах навчання *особистісно-інтимного спілкування* вчителя з учнями, що передбачає лагідно-довірливе, гуманне ставлення до дитини, яка щойно ввійшла в новий колектив, вступила в нову соціальну позицію, що зветься "учень", "школяр". Поступове підведення дитини до усвідомлення її нової соціальної позиції, в якій змінюється система взаємовідносин "дитина – вихователь", що була панівною на етапі дошкільного дитинства, на пріоритетність системи "вчитель – учень" у шкільному навчанні [3].

Оскільки *наступність, перспективність і спадкоємність* – є складовими педагогічного аспекту *неперервності* освіти і підготовки дітей дошкільної ланки до навчання в початковій школі, важливо забезпечувати ефективну, повноцінну підготовку дітей до навчання у школі, зокрема, її психологічний аспект, який визначають як стан внутрішньої готовності дитини до переходу в нову соціальну позицію "школяр", у новий соціальний освітній простір розвитку "школа" [3].

Готовність дитини до школи науковці визначають як рівень морфологічного, функціонального та психічного розвитку дитини, за умов якого вимоги систематичного навчання не виявляються надмірними та не ведуть до погіршення здоров'я дитини [2]. Це усвідомлений стан організму до сприйняття певної нової діяльності, нової інформації, який запобігає виникненню кризових явищ.

Оскільки в дітей підготовчих груп проявляються відхилення у поведінці, які безпосередньо пов'язані з підготовкою до шкільного навчання: відставання у психічному, емоційно-вольовому розвитку, неуспішність у різних видах діяльності і насамперед у навчальній, моральна нерозвиненість, невихованість, підготовка старших дошкільників до школи та формування психологічної готовності до школи – важлива складова ранньої профілактики негативних проявів у поведінці.

Психологічна готовність дітей до школи передбачає формування у дітей позитивного ставлення до навчання в школі як до серйозної і соціально-значущої діяльності, тобто відповідну мотивацію навчання (мотиваційну готовність) та забезпечення відповідного рівня інтелектуального й емоційно-вольового розвитку дитини (інтелектуальна і емоційно-вольова готовність) [2; 1].

Мотиваційну готовність визначають як наявність у дитини бажання вчитися, прагнення до суспільно-значущої діяльності, усвідомлення дитиною власної нової соціальної позиції – позиції школяра. Наявність у дитини внутрішньої позиції школяра виявляється у тому, що вона рішуче відмовляється від дошкільно-ігрового, індивідуально-безпосереднього способу існування і виявляє яскраво позитивне ставлення до шкільної діяльності в цілому й особливо до тих її сторін, що безпосередньо пов'язані з навчанням. Така позитивна спрямованість дитини на школу – найважливіша передумова благополучного входження її у шкільну дійсність, що передбачає прийняття нею відповідних шкільних вимог і повноцінного включення в навчальний процес [1; 6; 12].

Інтелектуальна готовність до шкільного навчання пов'язана з розвитком пізнавальних психічних процесів дитини; її уміннями узагальнювати, порівнювати об'єкти, класифікувати їх, виділяти істотні ознаки, робити висновки; відповідним

обсягом образних і просторових уявлень; мовленнєвим розвитком та пізнавальною активністю [3; 6; 12].

В. Котирло розглядала *розумову підготовку дитини* як вирішальну для успішного навчання у початковій школі, яку складають:

1) засвоєння певного обсягу знань про довкілля; про явища живої і неживої природи; про людей, їхню працю, деякі явища суспільного життя; про моральні норми поведінки тощо;

2) оволодіння деякими спеціальними знаннями та навичками: елементарними математичними уявленнями і діями; вміння здійснювати звуковий аналіз слів, елементами грамоти; готовністю руки до письма тощо;

3) формування певного рівня розвитку пізнавальної готовності: сприймання, пам'яті, мислення, уяви, довірливості пізнавальних процесів, тобто здатності підпорядковувати їх певній навчальній меті [1, с. 3].

Проблема інтелектуальної готовності дітей до навчання у школі набула надзвичайної актуальності сьогодні у зв'язку з реформуванням системи освіти в Україні, переходом на навчання з 6 років, у зв'язку з чим складним і навіть небезпечним для здоров'я дітей може бути перебування в одному першому класі дітей різної вікової категорії від 5 років 9–10 місяців до 7,5 років; з різним ступенем психологічної готовності до навчання та з різним рівнем педагогічної підготовки до школи: діти із сім'ї (що сьогодні становить більшість – 60 %); з дошкільних закладів різного типу (приватних, профільних тощо), в яких або зовсім не готували дітей до школи, або готували за елітними програмами.

Недиференційований підхід до дітей, уніфікація їх до загальної категорії "учень", "першокласник", затримує адаптацію дітей до нових шкільних умов діяльності, веде до нервових зривів і кризових явищ.

Емоційно-вольова готовність дошкільняти проявляється у здатності спрямовувати свою психічну активність та керувати собою відповідно до вимог конкретного завдання й діяльності загалом, до правил поведінки, моральних норм, доступних віковій дитини [3; 6; 12]. Вона передбачає, з одного боку, відповідну віку міру довірливості в організації пізнавальної діяльності старшого дошкільника, навички спілкування з дорослими й однолітками та правильну моральну поведінку, з іншого – здатність дитини переживати свої успіхи і невдачі.

Тож психологічна готовність (мотиваційна, пізнавальна, емоційно-вольова готовність) є цілісним станом психіки дитини, що забезпечує успішне прийняття нею вимог освітнього закладу і педагога, успішне оволодіння новою для неї діяльністю та новими соціальними ролями.

Формуючи психологічну готовність дитини до школи, важливо обов'язково враховувати особливості кризи 6–7 років (структури і динаміки протікання основних її симптомокомплексів). Вивчення науковцями симптоматики перехідного періоду засвідчує необхідність урахування змін соціальної ситуації розвитку, які полягають у розширенні розуміння дитиною власного статусу (самоствердження як дорослого або немалого), що спочатку може створювати певний емоційний дискомфорт, але кардинально не впливати на стосунки з оточуючими. Небезпечною може бути для формування у дитини соціального інфантилізму неадекватна її оцінка дорослим як "малої", якщо така оцінка дошкільника влаштовує [8, с. 71].

Важливим у реалізації превентивних завдань є розуміння дорослим механізму довірливого прийняття дитиною рішень. Хоча у дітей переважає спонтанність у поведінці та діяльності, однак вони починають задумуватись над доцільністю виконуваних дій. У дітей 6–7 років, спонтанність та імпульсивність є переважно зовнішнім виявом їх життєдіяльності. Довірливість у прийнятті рішень відзначається незавершеністю, яка супроводжується несприятливою симптоматикою, що є, як правило, наслідком нерозуміння дорослим специфіки перебігу перехідного періоду. Серед негативних симптомів переважає впертість, негативізм, хитрощі, недбалість, серед позитивних, на які дорослому слід спиратись у вихованні – самостійність, уміння самоконтролю, здатність до співпраці з дорослим, обов'язковість [8, с. 72].

Оскільки *розвивальний ефект навчання* залежить від його змісту і методів, від того, чого навчають і як навчають, науковці й практики радять, готуючи дітей

до школи, уникати надмірного їх перевантаження інформаційними відомостями з різних освітніх галузей, які не узгоджуються з потенційними віковими можливостями їх засвоєння, обов'язково лімітувати цей процес урахуванням психологічних можливостей старших дошкільників [1; 6; 12].

Висновки. Таким чином, ми проаналізували складові педагогічного аспекту *неперервності* освіти і підготовки дітей дошкільної ланки до навчання в початковій школі: *наступність, спадкоємність, перспективність і готовність*. Розглянули як проблема наступності актуалізується у змісті основних нормативних документів дошкільної і початкової освіти.

З'ясували, що *наступність дошкільної і початкової освіти* націлена на забезпечення плавного, природного переходу дитини від позиції дошкільника до позиції молодшого школяра. Вона демонструє змістовий, двобічний зв'язок, у якому, з одного боку – спрямованість навчально-виховної роботи в дитячому садку на ті вимоги, які будуть пред'явлені дітям у школі, з іншого – опора вчителя на досягнутий старшими дошкільниками рівень розвитку, на знання, навички та досвід дітей і активне використання цього в навчально-виховному процесі.

Визначили сутність і різновиди негативних проявів у поведінці дітей, проаналізували чинники, що їх зумовлюють.

Виявили педагогічну доцільність реалізації принципу наступності дошкільної і початкової освіти у попередженні негативних проявів у поведінці дітей старшого дошкільного і молодшого шкільного віку. Обґрунтували реалізацію провідної функції наступності – забезпечення літичного розвитку дитини (без кризового розвитку впродовж перехідних вікових періодів). *Літичний розвиток дитини та формування її психологічної готовності до навчання в школі* – актуальне превентивне завдання, важлива складова ранньої профілактики негативних проявів у поведінці дітей старшого дошкільного та молодшого шкільного віку.

Література

1. Богуш А. Головні аспекти підготовки дітей до школи. Педагогічна спадщина / А. Богуш, В. К. Котирло // Дошкільне виховання. – 2011. – № 10. – С. 2–3.
2. Богуш А. Вектор наступності державних стандартів дошкільної і початкової освіти / А. Богуш // Дошкільне виховання. – 2012. – № 7. – С. 20–23.
3. Богуш А. Передшкільна освіта: реалії сьогодення / А. М. Богуш // Наукові записки : науковий журнал. Серія "Психолого-педагогічні науки" / Ніжинський державний університет імені Миколи Гоголя – Ніжин : НДУ ім. М. Гоголя, 2011. – № 4. – 206 с.
4. Выготский Л. С. Кризис 7 лет / Л. С. Выготский // Собрание сочинений. – М., 1982. Т. 4. – М., 1982.
5. Кожевников В. Наступність як загальнопедагогічний закон / В. Кожевников // Рідна школа. – 2006. – № 9. – С. 22–24.
6. Ліждвой Л. Взаємозв'язок і взаємоузгодженість. Наступність дошкільної та початкової освіти / Л. Ліждвой // Дошкільне виховання. – 2011. – № 11. – С. 16–21.
7. Мішечкіна М. Є. Наступність у вихованні соціальної впевненості у старших дошкільників та молодших школярів / М. Є. Мішечкіна. // Наукові записки : науковий журнал. Серія "Психолого-педагогічні науки" / Ніжинський державний університет імені Миколи Гоголя. – Ніжин : НДУ ім. М. Гоголя, 2011. – № 4. – 206 с. – С. 44–47.
8. Поліщук В. М. Криза 7 років: феноменологія, проблеми : навчальний посібник / В. М. Поліщук. – Суми : ВТД "Університетська книга", 2005. – 118 с.
9. Словник основних термінів з превентивного виховання / за заг. ред. доктора пед. наук, професора В. М. Оржеховської. – Тернопіль : Терно-граф, 2007. – 198 с.
10. Тлумачний словник української мови : в 4 т. – К. : Аконті, 1999. Т. 2. – 1999.
11. Федорченко Т. Є. Рання профілактика негативних проявів у поведінці дітей : навчально-методичний посібник / Т. Є. Федорченко. – Київ : ТОВ "ХІК", 2003. – 128 с.
12. Рожок Т. Забезпечення наступності між дошкільним навчальним закладом та початковою школою / Т. Рожок, В. Харматова // Вихователь-методист дошкіль. закл. – 2012. – № 8. – С. 43–46.